

УДК 342.72

**ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК СКЛАДОВА ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ
РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ:
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ**

Зубенко Г. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено дослідженню окремих питань виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. Проаналізовано процедуру виконання рішень Суду шляхом вжиття заходів загального характеру. Розкрито зміст окремих заходів загального характеру. Зроблено висновок про необхідність удосконалення практики застосування вищезазначених заходів.

Ключові слова: захист прав і свобод, Європейський суд з прав людини, рішення Суду, заходи загального характеру.

Аннотация: статья посвящена исследованию порядка выполнения Украиной решений Европейского суда по правам человека. Проанализировано процедуру исполнения решений Суда путем принятия мер общего характера. Раскрыто содержание отдельных мер общего характера. Сделан вывод о необходимости совершенствования практики применения вышеуказанных мер.

Ключевые слова: защита прав и свобод, Европейский суд по правам человека, решение Суда, меры общего характера.

Annotation: the article is devoted to the investigation of the order of implementation by Ukraine of the decisions of the European Court of Human Rights. The procedure for enforcing the Court's judgments through general measures has been analyzed. The content of individual measures of a general nature is disclosed. It was concluded that it is necessary to improve the practice of applying the above measures.

Key words: protection of rights and freedoms, European Court of Human Rights, Court decision, general measures.

Стаття 55 Конституції України передбачає право кожної особи після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Серед таких установ найбільшу популярність у громадян України має Європейський суд з прав людини, підтвердженням цього є той факт, що станом на 31 березня 2018 року Україна займає третє місце за кількістю справ, які перебувають на розгляді цієї міжнародної судової установи [1].

Очевидним є той факт, що рішення Європейського суду з прав людини на користь заявника, метою якого не тільки виплата відшкодування особі права якої порушено, але й усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, створення передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України, не має практичного значення в тому випадку, якщо державою не створено ефективного механізму його виконання.

У вітчизняній юридичній літературі окремим аспектам виконання рішень Європейського суду з прав людини завжди приділялась значна увага. Зокрема, цим питанням присвячено наукові праці таких вітчизняних науковців, як З. Бортновська, М. Булакова, О. Буткевич, Ю. Зайцев, М. Мазур, П. Рабінович, Д. Супрун, А. Червяцова та інші. Проте деякі аспекти цього питання недостатньо розкриті й потребують більш детального дослідження. Враховуючи вищезазначене, метою цієї статті є аналіз такого аспекту виконання рішень Суду, як вжиття заходів загального характеру.

Правову основу забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини встановлює ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням [2]. Процедура виконання рішень Європейського суду з прав людини детально регламентована Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Відповідно до цього закону створена система виконання, за якої кожне рішення Європейського суду з прав людини має бути обов'язково виконано державою, незалежно від будь-яких об'єктивних чи суб'єктивних обставин.

Виконання Рішення Суду передбачає перш за все такі заходи, як виплата Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру. Однак це є не єдиним обов'язком держави, який впливає з

зобов'язання виконувати рішення Європейського суду з прав людини. Важливою складовою виконання рішень Суду є застосування заходів загального характеру, під якими слід розуміти заходи, що вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, що лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, яка вже була предметом розгляду в Суді.

Важливість реалізації цих заходів обумовлена тим, що більш ніж у 60 відсотків заяв, що надходять до Європейського суду з прав людини йдеться про порушення, що повторюються систематично. Такими порушеннями найчастіше залишаються невиконання або тривале виконання рішень національних судів; надмірна тривалість провадження у справах, що розглядаються судом; тривале та неефективне розслідування обставин смерті осіб; жорстоке поводження з особами, які перебувають у місцях досудового тримання осіб під вартою або в місцях виконання покарань тощо.

Серед останніх рішень Європейського суду з прав людини, що передбачали обов'язок України вжити заходів загального характеру з метою усунення недоліків системного характеру можна згадати рішення у справах «Марченко проти України», «Найдьон проти України», «Мамчур проти України», «Василь Іващенко проти України», «Вінг ман проти України», «Бочан проти України» та ін. Зокрема, у справі «Василь Іващенко проти України» Європейський суд зазначив, що для ефективного функціонування системи нагляду, створеної Конвенцією, Суд вважає, що державою-відповідачем мають бути терміново вжиті адекватні законодавчі та адміністративні заходи для надання особам, позбавленим свободи, можливості отримати ефективний доступ до документів, необхідних для обґрунтування їхніх скарг до Суду [3].

Науковці вказують на неабияке значення виконання рішень Європейського суду з прав людини в частині вжиття заходів загального характеру для удосконалення національних правових систем. Як зазначає з цього приводу З. Бортновська, такі заходи спрямовані загалом на виконання так званих позитивних зобов'язань держави забезпечувати ефективне дотримання прав людини [4, с. 34–38]. Метою застосування вищезазначених заходів є усунення зазначеної у рішенні Суду системної проблеми. Хоча на практиці іноді дуже складно визначити заходи загального характеру та реалізувати їх. У деяких випадках причина порушення є більш-менш очевидною та коріниться у певному законі; в інших причиною може бути відсутність відповідної законодавчої бази або наявні проблеми щодо тлумачення чи застосування внутрішнього права тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема:

- а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- б) внесення змін до адміністративної практики;
- в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
- г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
- д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [5].

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплено певні повноваження щодо вжиття заходів загального характеру за Органом, відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень та Кабінетом Міністрів України. Так, Орган представництва щокварталу готує та надсилає до Кабінету Міністрів України подання щодо вжиття заходів загального характеру. Це подання включає пропозиції щодо вирішення зазначеної в Рішенні системної проблеми та усунення її першопричини, зокрема:

- а) аналіз обставин, що призвели до порушення Конвенції;
- б) пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства;
- в) пропозиції щодо внесення змін до адміністративної практики;
- г) пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів;
- д) пропозиції щодо забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду з прав людини для суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
- е) пропозиції щодо здійснення інших заходів загального характеру, спрямованих на усунення недоліків системного характеру, припинення спричиненого цими недоліками порушення Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень;
- є) перелік центральних органів виконавчої влади, які є відповідальними за вжиття кожного з пропонуваніх у поданні заходів [5].

Також Орган представництва готує аналітичний огляд для Верховного Суду України, який включає аналіз обставин, що спричинили порушення Конвенції та пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність з вимогами Конвенції. Крім того він надсилає до Апарату Верховної Ради України пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів.

Важлива роль щодо вжиття заходів загального характеру належить й Кабінету Міністрів України. Зокрема, Прем'єр-міністр України визначає центральні органи виконавчої влади, які є відповідальними за виконання заходів загального характеру, та невідкладно дає їм відповідні доручення. Центральний орган виконавчої влади, визначений у дорученні Прем'єр-міністра України, у встановлений у дорученні строк:

а) забезпечує в межах своєї компетенції видання відомчих актів на виконання заходів загального характеру та контролює їх виконання;

б) вносить до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо прийняття нових, скасування чинних нормативно-правових актів або внесення до них змін.

Кабінет Міністрів України:

а) видає в межах своєї компетенції акти на виконання заходів загального характеру;

б) вносить у порядку законодавчої ініціативи до Верховної Ради України законопроекти щодо прийняття нових, скасування чинних або внесення до них змін.

Закон передбачає, що відповідні акти мають бути видані та відповідний законопроект має бути внесений Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України протягом трьох місяців від дня видання доручення Прем'єр-міністра України [5].

Як свідчить практика, достатньо часто вживаним заходом загального характеру є забезпечення юридичної експертизи законопроектів. Зокрема, протягом 2016 року Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини відповідно до пункту 2 статті 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» було здійснено юридичну експертизу 2419 нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів на їх відповідність положенням Конвенції та протоколів до неї, а також практиці Європейського суду [6].

Значна увага також приділяється таким заходам загального характеру, як підготовка проектів нормативно-правових актів. Згідно з Щорічним звітом про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 році на виконання рішень Європейського суду з прав людини було підготовлено проекти таких нормативно-правових актів, як: проект Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським, чи таким що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів»; проект закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» щодо поміщення осіб до психіатричної лікарні для проведення судово-медичної експертизи; проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення проведення розслідування на виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо України».

Також з метою усунення проблем, що призводять до тривалого невиконання рішень національних судів було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо способу виконання судових рішень», який передбачає запровадження альтернативного механізму виконання рішень судів, відповідальність за невиконання яких покладено на державу [6].

Велику роль відіграє й здійснення інформаційних та освітніх заходів: опублікування рішень Суду, надання роз'яснень, надсилання інформаційних листів, проведення семінарів, круглих столів, конференцій, робочих нарад тощо. Так, Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини протягом 2016 року за результатами розгляду звернень та запитів було підготовлено та надано 678 роз'яснень щодо положень Конвенції, виконання рішень Європейського суду, процедури та порядку звернення до цієї міжнародної установи [6]. Також цим державним органом постійно здійснюється опублікування повних текстів рішень Європейського суду в офіційному друкованому щотижневому виданні «Офіційний вісник України» та їх розміщення на офіційному сайті Міністерства юстиції.

З метою забезпечення якісної професійної підготовки працівників органів державної влади з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду а також належного виконання його рішень у справах проти України було проведено низку освітніх та наукових заходів, зокрема:

- науково-практичні семінари щодо питань дотримання критеріїв ефективного розслідування у кримінальних провадженнях та нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та інших заходах примусового характеру;

- круглі столи та конференції у межах проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні», що були присвячені питанням судового захисту прав та свобод особи в умовах конфлікту в Україні та заяв щодо України до Європейського суду з прав людини, національним механізмам виконання рішень Європейського суду з прав людини, відповідальності суддів у світлі нового законодавства України тощо;

- семінари-тренінги для працівників апарату Верховної Ради України щодо практики Європейського суду тощо [6].

Особлива увага приділяється таким загальним заходам, як зустрічі представників інституцій Ради Європи з органами виконавчої влади України. Зокрема, у 2016 році Урядовий уповноважений брав активну участь у консультаціях з представниками Європейського суду та Департаменту виконання рішень Європейського суду Комітету міністрів Ради Європи щодо належного виконання рішень проти України та створення україномовної версії сайту «HUDOC» (база даних рішень суду) для розміщення на ньому перекладів рішень Суду на українську мову.

Підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що в цілому в Україні на законодавчому рівні створено таку систему виконання, рішення Європейського суду з прав людини за якої кожне з них має бути обов'язково виконано, у тому числі шляхом здійснення заходів загального характеру, метою застосування яких є забезпечення усунення недоліків системного характеру та підстав надходження до Суду заяв проти України. Серед найефективніших заходів загального характеру, що здійснюються Україною на виконання рішень Суду можна

назвати забезпечення юридичної експертизи законопроектів, здійснення професійної підготовки з питань вивчення практики Суду, інформаційні заходи тощо.

Але з метою зменшення порушень прав і свобод закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та як наслідок кількості заяв до Європейського суду з прав людини проти України, потребують більш ефективного вжиття такі заходи, як підготовка проектів нормативно-правових актів та приведення практики національних судів у відповідність до вимог Конвенції та практики Суду. Крім того, потребує покращення співпраця Урядового уповноваженого у справах Європейського суду, як з органами виконавчої так і судової влади на загальнодержавному та регіональному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистика Європейського суду з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2018_BIL.pdf (дата звернення 29.04.2018)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.04.2018)
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Василь Івашенко проти України»: від 26 липня 2012 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_873/page (дата звернення 30.04.2018)
4. Бортновська З. Позитивні зобов'язання держави за Конвенцією про захист прав людини та основних свобод: практика Європейського суду з прав людини та завдання для України. *Права людини в Україні: стан справ, проблеми, перспективи*; редкол.: Ю.І. Сватко та ін. К.: КМ Академія, 2003. С. 34–38.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
6. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 році. URL: old.minjust.gov.ua/file/58835.docx

УДК 341:343.8

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У МЕЖАХ РАДИ ЄВРОПИ

Толстенко Ю. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті досліджено міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, що пов'язані із позбавленням волі, що не пов'язані із позбавленням волі, смертної кари. Акцентовано увагу на співробітництві держав у межах Ради Європи.

Ключові слова: Рада Європи, захист прав людини, кримінальне покарання, позбавлення волі, в'язні, смертна кара.

Аннотация: в статье исследована международно-правовая защита прав лиц, приговоренных к уголовным наказаниям, которые связаны с лишением свободы, не связаны с лишением свободы, смертной казни. Акцентировано внимание на сотрудничестве государств в рамках Совета Европы.

Ключевые слова: Совет Европы, защита прав человека, уголовное наказание, лишение свободы, заключенные, смертная казнь.

Annotation: this article deals with the international protection of persons' rights sentenced to such criminal penalty: imprisonment; not related with imprisonment; death penalty. It focuses on the Council of Europe's Member States cooperation.

Key words: Council of Europe, protection of human rights, criminal penalty, imprisonment, prisoners, death penalty.

Постановка проблеми. Сфера кримінальних покарань охоплює велику частку суспільного життя. Аналітичні дослідження, які б виявляли тенденції розвитку цієї сфери, здійснюються сьогодні не на належному рівні, що є значним недоліком у функціонуванні пенітенціарних систем світу. Прикладом є порушення «пенітенціарного законодавства» можна навести існуючі у сфері виконання кримінальних покарань непоодинокі випадки катувань, нелюдського та принижуючого гідності поводження чи покарання, що категорично заборонені міжнародними конвенціями, як універсальними, так і регіональними. З точки зору міжнародного права, застосування катувань є